

ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՏԵՍԻԼՆԵՐ

Միսրոյ բեր, միսրոյ բեր, Սեֆիգ, գիշերն այն անողորմ
Որ ամբողջ ցեղին համար եղաւ գիշեր յաւերժական...

(ՌԱՍԻՆ, ԱՆՏՐՈՄԱՔ)

1896ին էր: Ամառուան տաք օրուան մը իրիկնամուտին, Արամ Անունի եւ Քօնսթանթին Լողոթէզ կ'իջնէին այն օձապտոյտ գառիթափէն որ էտիրնէի դռնէն կը տանի Ոսկեղջիւրի բարձունքները: Մին, թխահեր, ծանրադէմ, հազուաճքն անխնամ, միւսը՝ խարտեաշ, նրբամարմին ու վաշելչազգեստ: Կանգ առին պարապ գետնին վրայ որ մանուածապատ ծովախորշին կը յանգէր: «Ի՞նչ բանաստեղծութիւն կ'արտաշնչուի այս երկրէն, ըսաւ հրիտաւարդ Յոյնը քարի մը վրայ նստելով, ու կը հասկնամ այն կախարդիչ ազդեցութիւնը զոր ան կը գործէ օտարականներուն վրայ: Նայէ՛ Ոսկեղջիւրին խորը սա առուակը որ հողերուն ծոցին մէջ կ'երթայ կորսուիլ իր փայլներուն անընդհատական շարանով: Թրքուհիներէն որ անոնց մէջ կը նստին՝ քողերնուն ձերմակութիւնը միայն կը նշմարուի: Գրկել այդ խորհրդաւոր ստուերները որ ալիքներուն վրայ կը սահին, կորդել երազը զոր անոնք իրենց մէջ կը կրեն, ահա ինչ որ զիս պիտի հրապուրէր... ա՛հ, խեղճերը, շատ պիտի դարմանային իմանալով որ այս մենաւոր բարձունքին վրայ իրենց կեանքին խաղաղութիւնը յեղաշրջելու միջոցը կը գնաւ: Արամ, բարեկամս, իրաւունք ունի՞նք ըլլալու ինչ որ ենք: Պոյ իս գառնալէս ի վեր, այն ծրագիրները զոր Քարթլէ Լաթէնը՝ սիկարէթներու մոլիւն մէջ կը լսատակեր-

տէինք, մինչդեռ մեր ընկերները կը զուարճանային, ինծի շատ ցնորական կը թուին: Ինչո՞ւ կ'անքերնիս վտանգել քանըհինգ տարեկանին, երբ կան այսքան կիներ զոր կրնայինք սիրել եւ սա տեսածնուս պէս երազազել ընտանկարներ:

— «Այդ խօսքերդ ամբարիշտ են, պատահանեց Հայր դաժան շեշտով մը: Եւ հոս աւելի՛ քան աշխարհիս սեւէ մէկ տեղը: Միտքդ բեր պտոյտը զոր քիչ մը առաջ ըրինք: Զիարձակարանի հրապարակէն մինչեւ այս տեղը, իւրաքանչիւր քար, իւրաքանչիւր գիրք քու նախահայրերու սիրագործութեանց վրայ կը խօսի: Դրան առջեւ, որմէ անցանք, ինկաւ վերջին քրիստոնեայ Բասիլէոսը: Քու Կայսրերուդ Պանթէոնը, Սուրբ Առաքելոց նախկին եկեղեցին, բարբարոս աշխարհակալին անունը կը կրէ: Բլաքերնեանց պալատին տեղ որուն պերճանքը խաչակիրներուն անառշ երեւակայութիւնը տակնուվրայ ըրաւ եւ որ կը գանուէր հոս մեր ոտքին տակ, հիմայ կը տեսնենք հրէական կեդրոտ թաղ մը, ուս կ'իսափուլ վեհաշուք ճակատամարտ՝ Բել խարիտի պալատին միակ մնացորդն է: Ահա թէ ինչ եղաւ Բիւզանդիոնը Տաճկին ձեռքն անցնելով: Միակ նշոյլը այս աւերմանց պատկերին մէջ, ուս սեւ տանիքներու կոյսն է, որ կ'երեւայ մեր ձախ կողմը, Փանարի գիւղը, ուր ձեր Պատրիարքը, յաջորդ Սուրբ Յովհան Ռո-

կեքերանի, ազատման ժամուն կը սպասէ...: Ես Յոյն չեմ, շարունակեց Արամ: Ինծի համար Պոլիսը օտար քաղաք մըն է ուր իմ ցեղիս մարդիկը կատարած են լրացուցիչ գեր մը միայն, թէպէտ փառաւոր, բայց երբեք չպիտի կրնամ վարժուիլ այն գաղափարին թէ Բիւզանդիոնը, ճաշակի այս մայրաքաղաքը, ժառանգորդ Ատտիկէի եւ Հոմէրի, կարենայ յաւիտենապէս ճաճիկ լուծին տակ մնալ: Քայլերն են, ճերմակ միւնարէները, Ալլահը կանչող մուէզզիները, արեւելեան մեղեդիները, նարկիկները, փողոցներու շուները, «բազար»ի ապրանքներ են զոր կը ձգեմ այն կեղծ զգայնամոլներուն որ Եւրոպայի քիթին կը խնդան: Յիսուն տարեկանին չէ որ մաքու իր կեանքը վտանգի մէջ կը դնէ, այլ մեր տարիքին: Կը հանգչիս՝ գործդ կատարելէ յետոյ, երբ վստահ ես թէ զաւակներուդ ազատ հայրենիք մը կը թողուս...

«Սէրը աստուածային է իսկութեամբ, շարունակեց մեկամաղձօրէն, բայց սէրը միայն կ'ընշ մը, անոր զոր ընտրած ես ամբողջ սրտովդ ու բանականութեամբդ: Ինծի համար արժէք չունի սէրը միւսներուն, մասնաւորապէս այդ մեղկ արարածներուն որ քեզ կը վրդովեն եւ որ իրենց կեանքը անուշեղէններ ուտելով կ'անցընեն, սպասելով արուին որ զիրենք պիտի ստրկացնէ: Ազիտաները վէպերու մէջ միայն գոյութիւն ունին:

— Արամ, ներէ՛ ինծի: Սխալեցայ: Բայց որո՞ւնն է յանցանքը: Ինչո՞ւ զիս լքեցիր մեր Պոլիս վերադարձէն ի վեր: Առանց քու առաքելի բոցիդ, առանց քու համոզիչ խօսքերուդ, ես բանի մը չեմ ծառայեր: Ու պէտք է խոտաովանիս թէ այն կեանքը զոր հոս կ'անցընեմ, ծնողքիս քով որ վրաս կը գուրգուրան, բնաւ նոյաւտաւոր չէ հայրենասիրական խանդավառման: Բայց պիտի տեսնես, հաւատք ունեցիր վրաս: Խօսքս պիտի կատարեմ: Ես ալ իմ յայն ընկերներս ոտքի պիտի հանեմ՝ այն բեթիմին դէմ որ մեզ կը կեղեքէ:

— Անողութ է, ըսաւ Արամ: մենք միեւնոյն լեզուն չենք խօսիր այլ եւս: Փարիզ, մենք երկու արմատախիլ եղած ուսանողներ էինք. քու հարստութիւնդ եւ իմ աղքատութիւնս արգելք մը չէին մեր բարեկամութեանը, մեր համոզումներուն: Հոս, տարբեր է: Պերճանքը, հարստութիւնը մարտիրոսութեան տրամադրութիւն չեն ստեղծեր: Կը հասկնամ եւ ատոր համար չեմ նեղանար քեզի: Թերեւս օր մը, այն սերմերը զոր ցանեցինք՝ պիտի ծլին, եւ Այա-Սոփիան քրիստոնէութեան պատկանելի սրբավայրը պիտի դառնայ նորէն... Միջինն այն ատեն, դուն գնա խաղաղ ապրէ:

Ատենը ուշ էր: Ոտքի ելան Խորայի հին վանքին առջեւ՝ որ հիմայ Քահրիէ Ճամիւի եղած է, կառք մը կանչեցին որ զիրենք կալաթայի կամուրջը տարաւ: Ճամբան, Արամ լուռ մնաց հակառակ ջանքերուն իր բարեկամին որ, վտանգ մը նախազգուշով, կ'ուզէր զայն խօսեցնել: Անկից բաժնուած ատեն, սրտազեղ յուզմունքով մը անոր ձեռքերը սեղմեց եւ սա լաւհոնական խօսքն ըսաւ անոր՝ «Վաղը տունէդ դուրս մի՛ ելլեր»: Արամ Սթամպուլի նեղ փողոցներուն մէջ կորսուեցաւ, միջնադէս Քոնսթանթին դէպի Բերայի եւրոպական թաղը կ'ուղղուէր:

✱ ✱ ✱

Քանի մը ժամ յետոյ: Մարմարայի երկրքը գոմուղ գիւղի մը Սամաթիայի՝ ա. մայի թումբին վրայ, աղջիկ մը փորած էր Արամին: Կը զգացուէր որ բուն յուզմունքի մը ենթարկուած էր ան, անոր շարժումները ջղուտ էին, խօսքերը հեծկըլտանքներով ընդհատուած:

— Մի՛ զղջացներ զիս քու մէջդ՝ կ'ին մը, Հայուհի մը տեսած ըլլալու համար: Յիշէ՛ մեր երկրին երգերէն մէկը.

Ամենայն սեղ մահը մի է,
Մարդ մի անգամ կը մեռնի,
Բայց երանի որ իւր ազգի
Ազատութեան կը զոհուի:

«Դուք Պոլսեցիներդ չէք կրնար համբալինչ որ մերինները հմն կը տառապին: Տասնըչորս տարի է որ ելած եմ Հայաստանէն, տասնըվեց տարեկան էի այն ատեն: Անոր յիշատակը անեղծ մնացած է մոքիս մէջ: Այլքիս առջեւն են միշտ անոր բարձր լեռները, վճիտ լիճերը, բերրի արտերը զոր հուժկու բազուկներ կը սերմանեն: Անոր բնակարանները չունին թերեւս վաւարի կամ Մարմարայի բանաստեղծութիւնը, երբ լուսինը, ինչպէս այս իրիկուն, զանոնք իր սլաշ-ծառութեամբ կ'ողողէ, բայց անոնք ունին այն խտտութիւնը որ ուժեղ ցեղի մը կը պատշաճի: Ու մեր ցեղը ուժեղ է, գեղեցիկ է, պարզասիրտ է: Անոնք որ Պոլսոյ չարչիներուն վրայէն կը դատեն զայն, սճ-րագործներ են: Ու մեր աղջիկները քու շնորհդ ունին, բայց Փարիզի նորաձեւութեանց անձանթ են. անոնք պահպանած են ազգային զգեստը, քողերը որ իրենց դէմքը կը ծածկեն եւ զանոնք աւելի խորհրդաւոր կը դարձնեն, արծաթէ ծանր մանեակները որ անոնց քալած ատեն կը հնչեն: Եւ հակառակ Տաճկին հարեւանութեան, անոնք նորէն ցնծութիւն ունին իրենց կեանքին մէջ: Առօրեայ կենցաղի իւրաքանչիւր դէպք իր մասնաւոր երգն ունի: Աղբիւրին առջեւ, ջուրին մաքրութիւնը կը փառաբանեն. արտերուն մէջ կ'երգեն գարունը, վարդերը, տիւտիլը, ուղեւոր ծիծեռնակը որուն կը նախանձին, անդաբաշխ հողը, կաղնիներն ու շաճիկները որոնց շուքին աակ, տօնի օրերը շնորհալիօրէն եւ ամօթխածաբար կը պարեն: Եւ իրիկունը, ընտանիքի պետին շուրջ համախմբուած, մտիկ կ'ընեն աւետարանի հատուածներ, աշուղներու երգեր ու պատմութիւնն իրենց հայրենիքին երբ ան թագաւորներ եւ իշխանութիւններ ունէր: Ու կան վերջապէս տօնական օրերը, հարսնիքները: Ատոնք մեծ դէպքեր են այդ պարզ մարդոց համար: Կ'երգեն հարսը հագուեցնելու ատեն, կ'երգեն եկեղեցի երթալէ առաջ ու վերադարձին, հարսանեկան ճաշկերոյթի միջոցին, կ'երգեն միշտ, երբ առատ սերմնցունե-

րով կալորաները լեցուած են, երբ նախիրը կը բազմանայ եւ աղբիւրները ծանրաբեռնուած են սկեզօծ խաղողներով: Քիւրտերը, թուրքերէն եւ իրենց թալանի ոգիէն մղուած, անոնց վրայ կը խուժեն, այր մարդիկը կը սպաննուին, ագարակները կը կողոպտուին, ամենէն աղուոր աղջիկները կ'առեւանգուին, այս է հաշուեկշիռը թըշնամույն պարբերական ասպատակութեան: Այդ գիւղերուն մէջ մ'ըջիւններու, օրնաեւ ճղուռներ են: Այդ սոսկումը ես ապրած եմ ու երբեք չեմ կրնար մոռնալ, ահա ինչու երգուընցած եմ մերիններուն ազատագրմանը նուիրուիլ:

— Բայց ես հակառակ չեմ որ բազմաւ փրկութիւնը հայրենիքին զոր յարգել սորվեցուցիր ինձի, ըսաւ աղջիկը: Քեզի կը մեղադրեմ միայն որ կը մասնակցիս դաւադրութեան մը որ չի կրնար յաջողիլ: Ռ'ըր են ձեր զօրագունքերը, ռ'ըր են ձեր թնդանօթները: Ափ մը երիտասարդներ կրնա՞ն թրքական զօրութիւնը գողդել: Դեռ անցեալ տարի քեզի պէս կուսակցականներ Բարձրագոյն Դրան դէմ ցոյց մը փորձեցին: Ի՞նչ եղաւ արդիւնքը: Հարիւրաւոր անմեղներ անոնց խօլ յանդգնութեանը համար զոհուեցան: Իմ հայրս ալ լաւ Հայ մըն է: Գիւղին եկեղեցւոյն ու հիւանդանոցին գործերը կը վարէ: Բայց անկարելի բաներ չի պահանջեր: Գիտէ որ թուրքերը զօրեղ են եւ իր կարծիքն է թէ անոնց հետ պէտք է զգուշութեամբ վարուիլ: Ինչո՞ւ անոր մտածելու եղանակին չես յարիր. քու երազային տեսութիւններդ մեր երջանկութիւնը պիտի քանդեն: Գիտես որ հայրս մեր ամուսնութեան պայման կը դնէ որ դուն իր գործին մէջ մասնեօ: Քիթդ բերանդ մի՛ թթուեցնիր: Գիտեմ որ հիւսուածքներու վաճառականութիւնը քեզի արժանի զբաղում մը չէ. բայց իմ սէրս զստղութիւն մը չ'արժեք: Այդ արհեստը կ'լանիչ բան մը չէ. ժամանակ պիտի ունենաս զարգացումդ յառաջացնելու եւ զիս ալ մ'իջեւ քեզի բարձրացնելու:

— Հոգի՛ս, իմ փառասիրութիւնս աւելի

բարձր է: Եթէ մեր դատադրութիւնը յաջողի, ինչպէս համոզուած եմ թէ պիտի յաջողի, երկուքս մէկտեղ պիտի երթանք մեր հայրենիքը որ վերջապէս իր խաղաղութիւնը գտած պիտի ըլլայ ու մեր քանքերը երիտասարդութեան մտաւորական վերականգնմանը պիտի նուիրենք: Իմ սիրոյս վրայ երեք տարւոյս մի՛ աւնենար, անիկա այնքան զօրեղ է որքան այն սէրը զոր կը զգամ հայրենիքին համար. բայց պէտք ունիմ իմ ամբողջ կորովիս եւ քու բարոյական օգնութեանդ: Ատոնցմէ մի՛ զրկեմ զիս: Ու վտահալութիւն ունեցիր: Վաղը, իմ անուն հռչակաւոր պիտի դառնայ եւ դուն իմ՝ փառքէս բաժին պիտի ունենաս: Բայց ահա կէս դիշեր է արգէն, դուն առանձին տուն դարձիր. պէտք չէ որ մեզ միասին տեսնեն, քու ապահովութիւնդ տալիս կը պահանջէ:

Եւ ազջկան առջեւ որ կուլար, ծունկի եկաւ եւ ըսաւ. «Օրհնէ՛ զիս, օրհնէ՛ մեր ձեռնարկը եւ արտասանէ՛ այն ազօթքը զոր մայրս ինձի սորվեցուցած էր երբ մանուկ էի եւ զոր մոռցած եմ. ան կը սկսի սապէս՝ «Քրիստոս որդի Աստուծոյ...»:

Գլխերուան լուծեան մէջ շունբերուն ունոցը կը լսուէր ու պեփփին ցուպը որ առաքարերուն վրայ կը հնչէր:

Իրենց բաժանումէն հինգ վայրկեան յետոյ, Արամ իր բնակարանը հասաւ շեղակի ճամբաներէ երթալով՝ Քարաքօւլին առջեւէն չանցնելու համար: Կամոց մը զարկաւ փայտաշէն տան մը դուռը: Երիտասարդ մը եկաւ բանալ: Միասին բարձրացան տանիքին տակ սենեակ մը: «Վերջապէս եկար, չըլլալիք բան մըն է որ ժամը չորսէն ի վեր մէջտեղը չկաս՝ երբ մենք մեր կեանքին հետ կը խաղանք: Նորութիւն կայ: Մեր պետը մեզ կը խաբէ կամ ինքն իսկ խաբուած է: Արշակ Պատրիարքարան գացած էր: Անգլիոյ դեսպանը երեւք խոստումներ չէ բրած Պատրիարքին: Պարզապէս անոր ըսած է թէ իր կառավարութիւնը համակիր է մեր գաղթին եւ թէ ի հարկին պիտի պաշտպանէ Հայաստանի

վարչական բարենորոգմանց ճրագիրը: Կ'ընդունիմ որ մեր այսօր ընելիք ցոյցը կ'ըրնար մզել բրիտանական նաւատորմը՝ որ Տարտանէլէն ոչ հետու կեդրոնացած է՝ միջամտելու, բայց նաւատորմը հրաման է ստացեր հեռանալու: Պատրիարքարանին մէջ, այս մեկնումը կը վերագրեն Ռուսիոյ միջամտութեան. այս կերպով Ռուսիա Սան-Սթէֆանոյի իր վրէժը կը լուծէ. կ'երեւայ թէ Լոպանով Լոնտոն հեռագրեր է թէ բրիտանական նաւատորմին Տարտանէլ մուտքը իր կառավարութեան կողմէ պիտի նկատուի իբր պատերազմի յայտարարութիւն: Ի՞նչ ընելու է հիմայ:

«Երթալ մեր պեալին հետ խորհրդակցի՛լ. շա՛տ ուշ է: Ժամէ մը անիկա եւ միւս գիւղերու իր ընկերները արգէն ճամբայ ելած պիտի ըլլան զէպի կալաթա: Ու մեր կողմէ ամենայնաւոր անխոհեմութիւնը պիտի ըլլար երթալ զանոնք փնտրուել մեր ուսմբերը թեւերնուս տակ:

Արամ վարանման բոլէ մը ունեցաւ. միտքը եկան իր նշանածին խօսքերը: «Ինչ կ'ուզէ թող ըլլայ, ըսաւ, թող Անգլիացիները չմիջամտեն: Սուլթանը ձեր վախկոտ մըն է եւ օտարականները մեծ շահեր ունին Օսմանեան սլանքային մէջ: Երբ տէր գառնանք այդ հաստատութեան, պիտի ստիպուին վերջի վերջոյ բարենորոգումները մեզի շնորհել: Քանի մը օր դիմանալու միջոցներ ունինք»: Իր ընկերը համակարծիք չէր. բայց վախճալով որ ինքն ալ վատ մը կը համարուի, չսնդեց:

✱ ✱ ✱

Կէս օր: Քաղաքը իրարանցումի մէջ է: «Հայերը կը ջարգեն կ'որ փողոցներուն մէջ, ամէն կրցողը կը փախչի կոր: Չեմ գիտեր ինչպէս կ'ուրքս կրցաւ անցնիլ, ըսաւ Քոնսթանթինի հայրը տուն գտնալով:

Որդին անոր խօսքերուն շարունակութիւնն առանց այլ եւս լսել ուղեղու. փողոց կը նետուի խալսոյն: Բերայի Մեծ Փողոցը եղբական երեւոյթ մը ունի: Սարսափած

անցորդներ տուններուն տակէն կը սահին: Շուները կ'ոռնան: Խանութներուն ծանր երկաթափեղկերը մեծաշառաչ կը գոցեն: Ժանտառետի մարդիկ, որ գեռ երէկ հանգարաիկ բանջարափառներ էին, իրենց կողովները ձգելով՝ դաշոյնը մէջքերնուն կը հանեն ու խելագարներու պէս կը վազեն: Վերջապէս Ալլահին ժամը հնչած էր: Ուղածնուն պէս պիտի սպաննեն, կողոպտեն, բռնաբարեն այդ շուն քրիստոնեաները: Հրամանը եկած է Երլորդէն, այն որջէն ուր կծկտած է Սուլթան Ապտիւլ Համիտը իր գրանիկներուն ու լրտեսներուն մէջտեղ:

Գօնաթանթէն սոսկումով կը գիտէ զանոնք. ոտքերը կը գանգաղին, ճակտէն պաղ քրտինք կը հոսի: Անոնցմէ մէկը նայուածքն իր վրայ սեւեռած է. ու պիտի զգեստներ զինքը եթէ ընկերներէն մէկը չսրուար՝ «Ձե՛ս տեսներ, Հայ չէ, անկա Ֆրէնկ մըն է»: Փողոցի մը անկիւնը, զիտապառտ ինկած է անկենդան մարմինը Հայ բեռնակրի մը դոր կը ճանչնար: Քիչ մը անդին, քսան մարգասպաններ մանկամարդ աղջկան մը վրայ կը խուժեն: Ան օգնութիւն կը հայցէ: Ոչ ոք կը համարձակի մօտենալ: Գօնաթանթէն կը վազէ՝ զայն ազատելու. ուժեղ կռուիի հարուած մը կը ստանայ կուրծքէն ու գետին կ'իյնայ: Ոտքի կ'ելլէ՝ «կը տեսնէ՞ք դուք» պուռով: Քիչին կը խնդան: Աչքերը գրեթէ գոցած, որպէս զի կատարուած հրէշութիւնները չտեսնէ, Գօնաթանթէն կ'երթայ X դեսպանատունը: Առջին քարտուղարը իր քուղինին հետ նշանուած է: Անկից ճշմարտութիւնը պիտի իմանայ. ան թերեւ իրեն պիտի օգնէ որ Արամը գտնէ:

«Ինչո՞ւ դուրս ելեր էք, կ'ըսէ իրեն գիւանագէտը իր մօնոյը շտկելով, կրնար ըլլալ որ ձեզ Հայ կարծէին: Ձէ՞ք գիտեր թէ ինչ կ'անցնի: Խու՛մը մը խենթեր, որ Հայ տերրորիստական կուսակցութեան կը պատկանին, դրուսեր են Օսմանեան Պանքան և անօրէնը սոխպեր են երթալ Պալատ եւ իրենց կողմէ Հայաստանի բարենորոգ-

մանց գործադրութիւնը պահանջել: Ոստիկանութիւնը չի համարձակիր միջամտել: Յեղափոխականները ուժերը կը տեղացնեն անոնց վրայ որ շէնքին մօտենալ կը յանգրգնին: Դեսպանները հիմայ Պալատն են: Մերինն ալ հոն է: Բայց Սուլթանը որ Հայերը կ'ատէ, այս ասի մը յիմարներուն բնծայած անակնկալ առիթէն կ'օգտուի Հայերը ջնջելով հայկական հարցը ջնջելու իր սխառմը յառաջ տանելու համար»: Գօնաթանթէն յանկարծ կը հասկնայ: Արամը այդ խենթերուն մէջն է: Ան որ այնքան ծանրախոհ է, ի՞նչպէս կըցեր է այսպիսի վտանգաւոր ձեռնարկի մը մասնակցել:

«Բայց ի՞նչ կը սպասէք միջամտելու համար, կը հարցնէ գիւանագէտին: Դեսպանները, փոխանակ ճառախօսելու՝ լուսագոյն էր որ իրենց պահականաւերուն նաւապետները ցամաք հանել որոշէին՝ կոտորածը գաղթեցնելու համար: Ձէք կրնար երեւակայել այն խժգժութիւնները որոնց ակամայ հանդիսատես եղայ: Դուք Պատմութեան առջեւ Ապտիւլ Համիտի ոճիրին մեղսակից եղած պիտի ըլլաք»:

Դիւանագէտը կը պատասխանէ սապէս ֆրագներով. «Մեր կառավարութեանց հրահանգներուն պարտաւոր ենք սպասել: Ձենք կրնար այսպիսի ներքին վէճերու միջամտել: Ատկից զատ, Հայ քոմիթէները տարօրինակ անխոհմտութեամբ վարուեցան: Կարծեցին թէ Անգլիա իրենց պիտի օգնէր: Բայց կար Ռուսիան որուն խորհուրդ հարցնել զանց ըրած էին»:

Զայրոյթէն մոլեգնած, «Դուք Պրիդատունը էք» գոչեց Գօնաթանթէն:

Այս միջոցին ներս մտաւ գեսպանատան թարգմանը որ Պալատէն կը գտնար. «Շատ ծանր է կացութիւնը, բաւ պէտք է որ այս խաղաղութիւնը վերջ գտնէ: Կարելի չէ Պանքան այդ գիւահապներուն ձեռքը ձգել: Կարող են դրամարկղները օգր հանել»: — «Հաղա ջարդերը» հարցուց Գօնաթանթէն: — «Խնդիրը ատոր վրայ չէ, պատասխանեց թարգմանը: Ատով հոքը

կը դրադինք: Պէտք է Օսմանեան Պանքան աշատել»: Այսպիսի շնականութեան մը հանդէպ, Քոնսթանթին պիտի չլտրանէր իր խօսակցին երեսին իր արհամարհանքը թքնել եթէ այդ վերջինը ըսած չըլլար թէ քիչ յետոյ իբր բանագնաց Պանքան պիտի երթար: «Կը սրտառաւ, ըսաւ անոր, ջանացէք իմանալ թէ Արամ Անուան բարեկամս յեղափոխականներու մէջ կը գրտնուի»:»

Քանի մը ժամ սպասեց: Թարգմանը վերադարձաւ: «Այո՛, ըսաւ, ձեր բարեկամը անոնց մէջ է: Ամենէն բռնկածն է: Խօսք մտիկ ընել չուզեր: Միրապոյի բառամթերքէն կազմուած ֆրագներով պատասխանեց ինծի: Իր ընկերները, բարեբաղդաբար, աւելի իմաստուն են: Անոնք կը հասկնան թէ խաղը կորուսած է: Կը հաւանին Պանքայէն դուրս ելլել՝ պայմանով որ իրենց գալչող չըլլայ:»

Քոնսթանթին տուն դարձաւ մութը կոխելու միջոցին, դեռ պանտալոն քաղախն ընկերակցութեամբ: Փողոցներուն մէջ, տեսարան մը աւելի զազիր քան յետմիջօրէին: Քիւրտեր, զինուորներ, նաւաստիներ, ուսանողներ, աչքերնին նախճիրով արըշիւ, զոհերուն դէմ կը մոլեգնին: Ծեր հօճաներ իրենց գողգոջուն ձեռքերը արիւնին մէջ կը թաթխեն իրենց ծիսական աղօթքներն ընելէ առաջ: Մայթերուն վրայ խառն ի խուռն գիտապառտ լնկած են կիներ

կտրած ծիծերով, գլխատուած երկխաներ յօշոտուած ծերունիներ: Ու խճուղիին վրայ՝ սայլալներ գիւղներով բեռնաւորուած, որոնց անշարժացած սրունքներն ու բազուկները կը նշմարուին, մահազանգի աղմուկով մը դէպի հասարակաց գերեզմանափոսերը թաւալող:

Անկարեկիր լուսինը կը լուսաւորէ այս չարաշուք տեսիլը:

✱ ✱ ✱

Դեռ երկու օր այսպէս ջարդեցին: Տասը հազար Հայեր կորան Կ. Պոլսոյ մէջ: Յեղափոխականները մոցուցին ֆրանսական շողենաւ մը որ դէպի Մարսէյ կը մեկնէր: Անոնցմէ մէկ քանին կը պակսէին: Ատոնցմէ էին իրենց պետը որ՝ փորէն ծանրապէս վիրաւորուած՝ մինչեւ մահը հայրենասիրական երգեր էր երգեր իր մարդոցը քաջատրտութիւնը կանգուն պահելու համար եւ Արամ որ սրտին գնդակ մը քաշեր էր իր երբ ընկերները Պալատին պայմաններն ընդունէին:

ԼԵԻՈՆ ԿԻԻՄԻԾԿԵՐՏԱՆ

Ֆրանսերէն անխալ բնագրէն

Թարգմ. Ա. Չ.

Փարիզ, 1929 Յունիս